

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2\(68\)-991-1000](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2(68)-991-1000)

Клещенко Наталія Олександрівна кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, <https://orcid.org/0000-0002-4317-1470>

Пивовар Інна Василівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління Житомирського державного університету імені Івана Франка, м.Житомир, <https://orcid.org/0009-0002-1057-350X>

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена доступу до правосуддя як індикатору ефективності правової системи держави в умовах війни. Зазначається, що доступ до правосуддя зазнає суттєвих ускладнень, зумовлених як руйнуванням судової інфраструктури, так і порушенням безперервності його здійснення внаслідок тимчасової окупації окремих територій, вимушеного переміщення суддів та працівників апарату судів, а також обмеженням можливостей фізичного доступу учасників справ до судового процесу. Такі виклики знижують рівень довіри до судової влади та створюють відчуття правової нестабільності, що підриває ефективність правової системи загалом. Це істотно впливає на доступ до правосуддя, трансформуючи його з гарантованого права на формально задекларовану, але фактично ускладнену можливість судового захисту.

Організація діяльності кожного конкретного суду визначається індивідуально з урахуванням безпекової та інфраструктурної ситуації в регіоні його розташування.

Держава вживає комплексних заходів, спрямованих на забезпечення здійснення правосуддя та реальної доступності судового захисту шляхом упровадження і розширення механізмів електронного судочинства, а також можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції.

У широкому концептуальному вимірі електронне судочинство в умовах війни слід розглядати як інституційної стійкості держави, оскільки безперервне функціонування судів, навіть у цифровому форматі, є доказом збереження правопорядку, легітимності державної влади та дії принципу верховенства права. Наголошується, що посилення інституційної підтримки вразливих груп населення, включно із розширенням системи безоплатної правової допомоги, наданням консультацій у дистанційному форматі та створення додаткових

спеціальних правових сервісів для осіб, які постраждали від війни сприятиме доступу до правосуддя під час війни.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, воєнний стан, судова система, право на судових захист, верховенство права, права людини.

Kleshchenko Nataliia Oleksandrivna Candidate of Law, Research Fellow, Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4317-1470>

Pyvovar Inna Vasylivna Candidate of Law, docent, docent Department of Law and Public Administration, Ivan Franko Zhytomyr State University, Candidate of Legal Sciences, Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0002-1057-350X>

ACCESS TO JUSTICE AS AN INDICATOR OF THE EFFECTIVENESS OF THE STATE'S LEGAL SYSTEM IN WAR CONDITIONS

Abstract. The article is devoted to access to justice as an indicator of the effectiveness of the legal system of the state in war conditions. It is noted that access to justice is experiencing significant complications caused by both the destruction of the judicial infrastructure and the disruption of its continuity due to the temporary occupation of certain territories, the forced relocation of judges and court staff, as well as restrictions on the physical access of case participants to the judicial process. Such challenges reduce the level of trust in the judiciary and create a sense of legal instability, which undermines the effectiveness of the legal system as a whole. This significantly affects access to justice, transforming it from a guaranteed right to a formally declared, but actually complicated possibility of judicial protection.

The organization of the activities of each specific court is determined individually, taking into account the security and infrastructure situation in the region of its location. The state is taking comprehensive measures aimed at ensuring the administration of justice and the real accessibility of judicial protection by introducing and expanding mechanisms for electronic justice, as well as the possibility of conducting court hearings via videoconference.

In a broad conceptual dimension, electronic justice in wartime should be considered as a measure of the institutional stability of the state, since the continuous functioning of courts, even in digital format, is evidence of the preservation of law and order, the legitimacy of state power and the operation of the rule of law. It is emphasized that strengthening institutional support for vulnerable groups of the population, including expanding the system of free legal aid, providing consultations in a remote format and creating additional special legal services for persons affected by the war, will facilitate access to justice during the war.

Keywords: justice, access to justice, martial law, judicial system, right to judicial protection, rule of law, human rights.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної агресії та запровадження правового режиму воєнного стану особливої значущості набуває проблема доступу до правосуддя як системо утворюючого показника ефективності правової системи держави. Саме через призму реальної можливості особи звернутися до суду, скористатися процесуальними гарантіями та отримати ефективний правовий захист оцінюється спроможність держави забезпечувати верховенство права, стабільність, правопорядок та неперервність функціонування правових інститутів в умовах надзвичайних викликів. Війна суттєво трансформувала механізми реалізації та захисту прав і свобод людини, загострюючи наявні структурні проблеми правосуддя актуалізуючи потребу у науковому осмисленні доступу до нього як ключового індикатора стійкості та ефективності правової системи в кризових умовах. Доступ до правосуддя в період воєнного стану відображає спроможність держави підтримувати дію принципу верховенства права, запобігати правовому вакууму та гарантувати правову визначеність у суспільстві. Натомість, істотні або системні обмеження доступу до судового захисту можуть призвести до зниження рівня довіри відносно державних інституцій, поширення правого нігілізму та підризу демократичних засад публічної влади. У науковій доктрині та практиці Європейського Суду з прав людини доступ до правосуддя розглядається не як формальна можливість звернення до суду, а як реальна спроможність особи ініціювати, підтримувати та завершити судовий розгляд без непропорційних перешкод. Є очевидним, що війна істотно посилює такі перешкоди, трансформуючи їх з організаційних у екзистенційні (загроза життю, фізична неможливість прибуття до суду, втрата житла чи документів). За цих умов держава зобов'язана не лише утримуватись від обмеження права на суд, а й адаптувати форми здійснення правосуддя до надзвичайних обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доступу до правосуддя завжди була у фокусі уваги вчених-правознавців. У різні періоди її дослідженням займалися такі вчені як: Л. Дубчак, В. Ладиченко, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, С. Погребняк, С. Рабінович, А. Селіванов, В. Тацій, С. Шемшученко тощо. Водночас, виклики, зумовлені збройною агресією та функціонуванням держави в умовах воєнного стану, актуалізують питання доступу до правосуддя як одного з ключових індикаторів ефективності правової системи, оскільки саме забезпечення реальної та безперервної процедури судового захисту прав і свобод особи в надзвичайних умовах, свідчить про інституційну спроможність держави, стійкість її правових механізмів та рівень дотримання принципу верховенства права.

Метою статті є аналіз доступу до правосуддя як ключового індикатора ефективності правової системи держави в умовах війни, з'ясуванні його змісту та функціонального значення в період воєнного стану, а також у виявленні основних проблем і напрямів удосконалення механізмів забезпечення доступу до правосуддя в кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання доступу до правосуддя в умовах війни, слід розкрити саму дефініцію. Так, відповідно до Великого енциклопедичного юридичного словника, правосуддя – правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів держави [1, с. 721].

Правосуддю відводиться головне місце у здійсненні правоохоронної діяльності, що пов'язано з тими завданнями, які покладає на правосуддя як основну форму реалізації судової влади держава. Як зазначає М. Булкат «Реалізаторами правосуддя» є судова влада, як складова демократичної правової державної влади. Тобто зміст поняття «правосуддя» формується на основі категорій справедливості, рівності, законності [2, с. 152].

З огляду на принцип верховенства права, правосуддя, навіть в умовах воєнного стану, має залишатися ключовим інструментом захисту прав і свобод людини та гарантом законності. Нормативним підтвердження цього є Основний Закон, відповідно до якої людина її життя та здоров'я визначаються найвищою соціальною цінністю, а введення на території держави воєнного стану не призводить до обмежень у здійсненні судочинства. До того ж нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що повноваження судів у період воєнного стану не можуть бути припинені. Разом з тим, реалізація цих положень в умовах дії надзвичайного правового режиму, об'єктивно потребує застосування принципу пропорційності, який передбачає допустимість тимчасових обмежень процесуальних гарантій лише за умови їх необхідності, обґрунтованості та мінімального втручання у сферу прав людини. Така необхідність зумовлена забезпеченням балансу між вимогами безпеки та забезпеченням доступу до правосуддя, що і визначає трансформацію його організаційних та процесуальних форм у період війни. У таких умовах правосуддя зазнає низки змін, що проявляються, зокрема у коригуванні територіальної підсудності судів, запровадженні дистанційних форм судочинства, зміні процесуальних строків, особливостях виконання судових рішень та обмеженні фізичного доступу до судових установ. Проаналізуємо їх детальніше.

Перше на що хочеться звернути увагу – це те, що частина судів призупинила свою діяльність через окупацію чи активні бойові дії. Зокрема це суди на території Донецької, Луганської областей. У окремих районах, що

перебувають у безпосередній близькості до зон активних воєнних дій (наприклад Херсонська, Запорізька, Сумська області), правосуддя здійснюється в обмеженому режимі. Задля врегулювання зазначеної проблеми оперативно були внесені зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема у п.7 ст. 147 зазначено «у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. Також у разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду [3].

У зазначеному контексті слід наголосити, що з початку повномасштабного вторгнення змінено 171 територіальну підсудність судових справ суду через неможливість здійснення правосуддя під час воєнного стану [4]. На сайті ВРП розміщено Інтерактивну онлайн-мапу судів, територіальну підсудність судових справ яких змінено [5].

Підкреслимо, що запровадження такої інтерактивної онлайн-мапи судів є важливою інституційною умовою сталого демократичного розвитку суспільства, оскільки вона забезпечує прозорість організації судової влади, передбачуваність реалізації права на судовий захист та рівний доступ осіб до правосуддя. Такий цифровий інструмент сприяє реалізації принципу верховенства права шляхом зменшення правової невизначеності, підвищення рівня поінформованості учасників правовідносин і зміцнення довіри громадян до судової системи, що є фундаментальною цінністю правової держави.

Другий аспект на який слід звернути увагу — це пошкодження або знищення приміщень суду, матеріально-технічної бази, зокрема комп'ютерного обладнання, а також процесуальної документації. Такі втрати істотно ускладнюють, а в окремих випадках унеможливають відновлення судових справ, порушують принцип процесуальної безперервності та обмежують здатність суду виконувати свої функції у повному обсязі.

Рада суддів України ухвалила низку рекомендацій відповідно до яких повинні діяти суди. Відповідно до таких рекомендацій повинні здійснюватись контроль і облік кадрів в апараті суду та судах, тобто призначається відповідальна особа, що здійснюватиме контроль даного питання, крім того по можливості частину працівників перевести на дистанційну форму роботи, необхідно здійснювати чергування суддів, тобто визначено певну кількість працівників, які можуть перебувати одночасно в суді [6].

Разом з тим, необхідно зацентувати, що руйнування судової інфраструктури та документального забезпечення судочинства знижує рівень довіри до судової влади та створює відчуття правової нестабільності, що підриває ефективність правової системи загалом. Це істотно впливає на доступ до правосуддя, трансформуючи його з гарантованого права на формально задекларовану, але фактично ускладнену можливість судового захисту.

Що стосується розгляду справ, то можливе його перенесення на певний термін чи здійснення розгляду справи в умовах відеоконференції. Окрім того, діють певні обмеження щодо допуску громадян до судових засідань, тобто присутність тільки учасників справи. Також суд повинен забезпечити безпеку перебування учасників судових засідань і працівників суду та усувати будь-які загрози.

Вищезазначені проблеми, з якими стикається доступ до правосуддя, не вичерпують всього кола наявних труднощів. Так, як зазначає А. Завидняк, «На відміну від різного роду епідемій чи пандемій, які є підставою для запровадження надзвичайного стану, здійснення правосуддя в умовах воєнного стану ускладнюється потенційними загрозами життю і здоров'ю суддів з боку країни-агресора та окупації території. Зокрема, таке ускладнення може бути зумовлено не лише міркуваннями втрати ефективного контролю урядом над певними територіями України, а також поступовою втратою поняття тилу, що пов'язано із інтенсифікацією застосування ракет та авіації для обстрілу території країни по всьому її периметру.

За таких умов слід визначати нові форми і засоби для здійснення правосуддя, основною формою якого є поняття судового засідання та ухвалення рішення по суті» [7, с. 219].

Окрім того, враховуючи реалії сьогодення, доступ до правосуддя може бути обмеженим внаслідок об'єктивних факторів технічного характеру, зокрема перебої чи навіть відсутності електропостачання та зв'язку в наслідок чого порушується стабільне функціонування судової системи. Інший фактор – повітряна тривога, що також ускладнює доступу до правосуддя, оскільки з міркувань безпеки судові засідання відкладаються або переносяться, що, у свою чергу, призводить до збільшення строку розгляду справи.

Слід зазначити, що у контексті оголошення повітряної тривоги вже існує судова практика. Так, відповідно до висновку Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 26 лютого 2025 року у справі № 752/8937/24 (провадження № 61-16567св24) Суд має вирішити питання про відкладення розгляду справи, якщо на початок судового засідання триває повітряна тривога, та виходити з того, що відсутній учасник справи не з'явився в судове засідання з об'єктивних і поважних причин, якщо немає клопотання про розгляд справи за його відсутності [8].

Відтак, відповідно до чинних нормативно-правових актів, ухвалених в умовах воєнного стану, організація діяльності кожного конкретного суду визначається індивідуально з урахуванням безпекової та інфраструктурної ситуації в регіоні його розташування. Такий диференційований підхід зумовлює відмову уніфікованої моделі здійснення правосуддя та передбачає адаптацію форм і способів судочинства до реальних умов функціонування судової системи. У зв'язку з цим особливого значення набувають альтернативні механізми реалізації права на судовий захист, зокрема електронне судочинство та проведення судових засідань у дистанційному форматі. Внесені до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зміни, що стосуються дистанційного формату (ч. 1 ст. 128) [3], обумовлені викликами воєнного часу та відповідають сучасним суспільно-правовим реаліям, оскільки спрямовані на забезпечення безперервного функціонування судової влади й одночасне зниження рівня загроз для життя, здоров'я та безпеки учасників судового процесу.

Слід зазначити, що електронне судочинство та судові засідання у форматі онлайн в умовах війни є не винятком із загальних правил, а необхідною формою реалізації доступу до правосуддя, що відповідає європейським стандартам, практиці ЄСПЛ та принципу ефективності судового захисту. Вони забезпечують реальність, безперервність і доступність правосуддя в умовах, коли традиційні механізми його здійснення стають об'єктивно неможливими. Однією з ключових викликів війни під час здійснення правосуддя є втрата територіальної стабільності. Так, переміщення судів, зміна підсудності, евакуація працівників і учасників процесу об'єктивно ускладнюють фізичний доступ до суду. У таких умовах електронне судочинство усуває просторові бар'єри, оскільки можливо забезпечити безперервність судового розгляду незалежно від місця перебування сторін, що, у свою чергу, мінімізує ризики для життя і здоров'я учасників процесу.

У широкому концептуальному вимірі електронне судочинство в умовах війни слід розглядати як інституційної стійкості держави, оскільки безперервне функціонування судів, навіть у цифровому форматі, є доказом збереження правопорядку, легітимності державної влади та дії принципу верховенства права. У такому сенсі онлайн засідання виконують не лише правозастосовчу, а й символічну функцію, підтверджуючи, що навіть за умов збройної агресії право не втрачає своєї регулятивної та захисної ролі. Важливим є те, що електронне судочинство не заперечує, а модифікує форму реалізації ключових принципів справедливого суду: змагальності, рівності сторін, публічності тощо. І за умов належного нормативного та технічного забезпечення онлайн засідання дозволяють сторонам реалізовувати процесуальні права в повному обсязі, забезпечують фіксацію судового процесу та зберігають можливість контролю за діяльністю суду.

Для подальшого покращення доступу до правосуддя в умовах війни, поряд із уже впровадженими механізмами відеоконференції та електронного судочинства, доцільно розглянути низку додаткових, системно орієнтованих заходів. Зокрема, посилення інституційної підтримки вразливих груп населення, включно із розширенням системи безоплатної правової допомоги, наданням консультацій у дистанційному форматі та створення додаткових спеціальних правових сервісів для осіб, які постраждали від війни.

Також, у контексті покращення доступу до правосуддя, є важливим поглиблення міжінституційної та міжнародної співпраці, через залучення експертної, технічної та фінансової підтримки для модернізації судової системи в кризових умовах. Реалізація таких заходів дозволила б не лише компенсувати наявні обмеження доступу до правосуддя у воєнний період, а й підвищити стійкість судової системи загалом.

Висновки. Доступ до правосуддя в умовах війни виступає не лише показником функціональної спроможності судової системи, а й критерієм ефективності всієї правової системи в цілому, демонструючи здатність держави поєднувати забезпечення національної безпеки з дотриманням фундаментальних правових цінностей.

В цей період доступ до правосуддя зазнає суттєвих ускладнень, зумовлених як руйнуванням судової інфраструктури, так і порушення належного функціонування процесуальних механізмів.

Пошкодження або зниження приміщень судів обмежує їх територіальну та фізичну доступність, призводить до зміни підсудності та перевантаження окремих судових установ. Водночас, втрата процесуальних документів і матеріалів судових справ порушує принцип безперервності судочинства, правової визначеності та розумних строків розгляду справ, що негативно впливає на ефективність судового захисту. Сукупна дія зазначених чинників послаблює процесуальні гарантії учасників судового процесу та знижує рівень довіри до судової влади.

Попри зазначені виклики, держава вживає комплексних заходів, спрямованих на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та збереження реального доступу до нього. Зокрема, впровадження та розширення використання механізмів електронного судочинства, дозволяє мінімізувати негативні наслідки руйнування судової інфраструктури й територіальної недоступності судів.

Такі заходи мають компенсаторний характер, і спрямовані на забезпечення його реальної здійсненості в умовах збройного конфлікту. У результаті правосуддя у період воєнного стану зберігає свою функціональну спрямованість, набуваючи, водночас, адаптивних ознак, зумовлених особливим правовим режимом та потребами захисту публічних і приватних інтересів.

Література:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред.акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
2. Булкат М.С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 504 с.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 23.01.2026 р.)
4. Правосуддя під час війни в Україні. Ключові правові висновки Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Pravocyd_war_prav_vusn.pdf (дата звернення 20.01.2026 р.)
5. Вища рада правосуддя. Інтерактивна онлайн-мапа судів, територіальну підсудність судових справ яких змінено. URL: <https://hcj.gov.ua/pidsud-map> (дата звернення 20.01.2026 р.)
6. Лазар У. Здійснення правосуддя в умовах війни. Юридичний вісник. 2023. № 1. С. 69-73 URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2023/9.pdf (дата звернення 18.01.2026 р.)
7. Завидняк А.В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. С. 218–222.
8. Постанова Верховного Суду від 26.02.2025 № 752/8937/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/125556389?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 18.01.2026 р.)

References:

1. Shemshuchenko, Ju.S. (2012). *Velikij enciklopedichnij juridichnij slovník [The Great Encyclopedic Legal Dictionary]*. (vol. 1-2). Київ: Вид-во «Juridichna dumka» [in Ukrainian].
2. Bulkat, M.S. (2018). *Teoretiko-pravovi zasady rozvitku ta funkcionuvannja sudovoї vladi [Theoretical and Legal Principles of the Development and Functioning of the Judiciary]*. Київ: Вид-во «Juridichna dumka» [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraїni “Pro sudoustrij i status suddiv” [The Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
4. Pravosuddja pid chas vijni v Ukraїni. Ključovi pravovi visnovki Verhovnogo Sudu [Justice during the War in Ukraine. Key Legal Conclusions of the Supreme Court]. *court.gov.ua* Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Pravocyd_war_prav_vusn.pdf [in Ukrainian].
5. Vishha rada pravosuddja. Interaktivna onlajn-mapa sudiv, teritorial'nu pidsudnist' sudovih sprav jakih zmineno [High Council of Justice. Interactive online map of courts, the territorial jurisdiction of which has been changed]. *hcj.gov.ua* Retrieved from <https://hcj.gov.ua/pidsud-map> [in Ukrainian].
6. Lazar, U. (2023). Zdijsnennja pravosuddja v umovah vijni [Administration of justice in wartime]. *Juridichnij visnik - Legal Bulletin*, 1, . 69-73 Retrieved from http://yurvisnyk.in.ua/v1_2023/9.pdf [in Ukrainian].
7. Zavidnjak, A.V. (2022). Dostup do administrativnogo pravosuddja v umovah voennogo stanu [Access to administrative justice in martial law]. *Analitychno-porivnjal'ne pravoznavstvo - Analytical and Comparative Jurisprudence*, 218–222 [in Ukrainian].
8. Postanova Verhovnogo Sudu vid 26.02.2025 № 752/8937/24 [Resolution of the Supreme Court of 02/26/2025 No. 752/8937/24]. *verdictum.ligazakon.net* Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/125556389?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 2(68) 2026

ligazakon.net/document/125556389?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=j103 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

